

HELYZET ÉS ESÉLY

Gyerekszegénység Magyarországon

Négy százötvenhat oldalas vastkos kötetben összegezte a „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága a gyerekek esélyeit Magyarországon. Az országgyűlés, 2007. május 31-én elfogadott határozatban kérte fel a kormányt az Értékelő Bizottság felállítására, amely – ügyrendje szerint – évente egyszer átfogó jelentést készít a Nemzeti Stratégia végrehajtásának tapasztalatairól.*

A vastkos kötet (interneten is bárki számára hozzáférhető) olyan állapotfelvétel, amelyben nagyon sok ábra, táblázat van; ezek és a függőleges-vízszintes számsorok között eligazodni lényegében csak a szakemberek tudnak, akik – reményeink szerint – e tudományos apparátus segítségével tárhatnak a döntéshozók elé bizonyítottan valós és átfogó képet. AZT a képet, amely változtatásra vár, hiszen a *Jelentés* egyik alcímével szólva: *Helyünk Európában* bizony eléggé aggasztó:

„Az EU-27 országai rangsorában visszafelé haladva, Romániát, Bulgáriát és Lengyelországot követve Magyarország a 4. legrosszabb helyen volt (Szlovákiával egy szinten). Ez azt jelenti, hogy akik az európai mezőnyben szegénynek számítanak, azok sokkal szegényebbek keleten, mint nyugaton, és Magyarországon a legszegényebbek között vannak.”

A „Gyerekesélyek Magyarországon” igen fontos könyv, ezért azt is fontos elmondani róla: oly mértékben szól mindenkire, hogy „szintésítve” érdemes megközelíteni. A szintésítés ez esetben azt jelenti, hogy az olvasó „szintet választ” magának, érdeklődése, felkészültsége, tájékozódási igényének mértéke és céljai szerint. Végletekben szólva: a szociológus vagy a törvényhozásban-közigazgatásban stb. dolgozó döntés-előkészítő szakember az ábrák, számsorok és táblázatok mindent tömörítő „nyelvnek” szintjén olvassa és használja a könyvet; míg mondjuk egy tájékozódni kívánó, kérdéseket feltevő, válaszokat kereső családanya a kötet tanulmányainak szöveges bevezetőit és konklúzióit célozhatja meg. A könyv tudatosan, átgondoltan és következetesen kínálja magát e sokszintű megközelítésre – az ilyenszerű kiadványok („szintésíthető”) használati gyakorlatához tökéletesen illeszkedve. A Gyerekesélyek Magyarországon című kötetnek ezt a sokszintű megközelíthetőségét azért kell(ene) ismét-

* *Gyerekesélyek Magyarországon, a „Legyen jobb a gyermeknek!” nemzeti stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentése, Budapest, 2010 (Válogatta és szerkesztette Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes). <http://gyerekesely.hu>*

A főállású anyaság nem megoldás

Részletek szülői levelekből

„Tudvalevő, hogy kevés a bölcsődei férőhely. Kétéves gyermekemet szeretttük volna beírni, mert bár nem terveztem ilyen korán a munkába való visszatérést, az utóbbi időben annyit romlott a gazdasági helyzet, hogy elszántuk magunkat erre a lépésre. Kiderült, hogy a közeli bölcsődébe már megszületésük után ajánlatos beírni a babákat, felvételükre csak így van esély. Bennünket elutasítottak, illetve egy távolabbi intézménybe irányítottak. Mondtuk, hogy öt gyermekünk van, de ez nem változtatott a helyzeten.” [2008. 05. 19.]

És ugyanettől a levélírótól valamelyest korábbi sorok:

„Most szembesülök azzal, hogy többgyermekes anyaként a főállású anyaság + félállás hosszú távon nem megoldás! Mi lesz, ha már nem folyósítják a gyermeknevelési támogatást? Ma sem vagyok fiatal, hiú remény, hogy majd öt év múlva a félállást főállásra cserélhetem. Úgy látszik, erre mások is rájöttek, mert nincs a környezetemben főállású anya, holott háromgyermekes van köztük bőven (egy nagyon kellemes kertvárosban lakunk, itt magas a többgyermekesek aránya). Három gyerekkel is bizony eljár teljes állásban dolgozni az anyák többsége. Akinek volt állása korábban, nem bolond feladni, illetve félállásra cserélni csak azért, mert három gyereke van! Ez csak azoknak nyújt némi segítséget, akik munka nélkül vannak, azoknak is csak öt évig. Ezt főállású anyaságnak nevezni a valóság megszépítése, ha nem meghamisítása! (A GYET összegéről nem is beszélve, ami szintén nem felel meg a fő-

ten kihangsúlyozni, hogy e rendkívül fontos problémákat jelző kiadvány – mondjuk az ábrák sokaságával – ne riassza el a tájékozódni kívánó átlagolvasót.

SZEGÉNYSÉG-TÉRKÉP

A Gyerekesélyek Magyarországon a gazdasági válság körülményei közepette három jelenségre hívja fel a figyelmet.

1. **„A gyerekszegénység aránya jóval nagyobb, mint az össz népességé.”**

Az egyenlőtlenség, a szegénység, ezen belül a gyermekszegénység magyar arányai az európai átlag körül, többnyire kissé lejjebb vagy kissé feljebb vannak. Így például 2005-ben az össz népesség szegénysége az európai átlag alatt, a gyermekeké az átlag fölött volt, 2006-ban pedig mindkét mutató az átlag alatt volt. A javulás ellenére 2006-ban is azon 6–8 ország között voltunk, amelyekben a legnagyobb a távolság a népesség és a gyerekek szegénysége között, a gyerekek rovására.”

A gyerekszegénység okainak feltárásából következik a kötet szerzőinek második megállapítása:

2. **„Magas a foglalkoztatott nélküli családokban élő, munkahiány miatt szegény gyerekek aránya.”**

A magyar aktivitási arány köztudottan az egyik legalacsonyabb Európában. Ennek következtében ugyancsak rossz a helyezésünk a tekintetben, hogy milyen magas a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyerekek aránya.”

„A keresők hiánya számos probléma forrása, hiszen kihát a szülők közötti, a szülők és gyerekek közötti viszonyra, a szülők és gyerekek egészségére, de mindenekelőtt a szegénység egyik fő forrása.”

A konkrét helyzetfelmérés eredményeként rögzítik a kötet szerzői harmadik megállapításukat:

3. „A harmadik kérdés, amelyre fel kívánjuk hívni a figyelmet, a **gyerekszegénység területi megoszlása**. Nyugat-Európa jelentős része urbanizáltabb, mint az északi, a keleti és részben a déli országok. Magyarországon kétszer annyi gyerek él falun (az EU-definíció szerint ‘ritkán lakott’ településen), mint Európa 25 tagállamában (EU: 25%, Magyarország 51%), és míg Európában a szegény gyerekek 29 százaléka, addig Magyarországon *a szegény gyerekek kétharmada falun él.*”

A helyzetből következően a gyerekszegénység elleni tenniakarás, a megoldások keresése nem függetleníthető a társadalom területi tagoltságának állapotától, és ilyen megközelítésben már nem politikai lózung a „vidék felemelése”, hanem a gyerekszegénység felszámolhatóságának társadalmi útja. A tagoltság pedig a helyzet nemzetiségi aspektusait is felveti, hiszen a legszegényebb gyerekek a vidéki cigánycsaládokban élnek:

„Magyarországra tehát jellemző a szegény gyerekek nagy többségének falura kiszorulása, illetve az, hogy a gyerekszegénység aránya jóval magasabb falun, mint váro-

állás anyagi kritériumainak). (...) ...mi sokáig úgy voltunk ezzel, hogy: természetes, hogy nekünk nem telik erre, meg arra, hiszen sokan vagyunk, és a nagycsalád örömei bennünket úgyszólván kárpótolnak. Igen ám, de mióta három nagy gyermekünk kamaszodik, nagyon keserves ezt velük is megértetni: mi nem megyünk hétvégén sehova, igaz, de itt van nektek a két kistesó, vigasztalódjatok velük! (...)

...az évek során az illúzióktól megszabadultam, jól látom a nagycsaládos lét hátrányait, nehézségeit is, és mind a magam családjában, mind úgy általában, nagyon szívesen tennék valamit azért, hogy ezek csökkenjenek. Ne haragudj, hogy idődet raboltam, üdvözlettel: ...”

„A férjem ma ott tart, hogy minőségi munkákat kell visszautasítson, mert nem olyanok itthon a lakáskörülményeink, hogy fel tudna készülni egy ilyen munkára. A silányabbat elvállalja, mert azt így is meg tudja csinálni, de az természetesen nem ad elégtételt, és így ő gyakran frusztrált, kedvetlen. Én hat éve vagyok folyamatosan itthon, (azelőtt is csak részmunkaidőben dolgoztam), és mondanom sem kell, ezalatt annyit felejtettem, hogy néha úgy érzem, egyáltalán nem is volna szabad tanítanom. De persze nekem is meg kell alkudnom, mert kell a pénz a családnak, ámbar nem élünk nagy lábon, autónk, nyaralónk nincs, továbbá egy tévénk és egy számítógépünk van (...).”

Részlet a Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) által, a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából 2009 októberében készült tanulmányból. Írta: Morvayné Bajai Zsuzsanna, Cser Károlyné, Dombai Lászlóné dr., Kormos Kata, Kormosné Debreceni Zsuzsa, Pollák András a NOE központi titkársága munkatársainak közreműködésével. In: Gyermekesélyek Magyarországon, pp. 377–378.

Iréнке története

Iréнке állami gondozásban, de nevelőszülőknél nőtt föl, és mint ez az ilyen helyzetű lányoknál szinte jellemző, igen hamar férjhez ment az első lehetséges emberhez. Csak akkor értette meg, hogy rosszul döntött, amikor már öt gyermekével utcára került. A 80-as évek végén jártunk, ekkor még nem volt más lehetősége, mint állami gondozásba adni a gyerekeket, és munkásszállással rendelkező vállalatnál elhelyezkedni. (Ma már nem találna munkásszállást nyújtó munkahelyet, de anyaotthoni férőhely is csak a rászorulóknak számára áll rendelkezésre.) Az öt gyerek az ország öt különböző pontjára került (szerencsére ez ma már nem így lenne). A legidősebbik fiút már szakmunkástanulók diákotthonába, a nagylányt nevelőszülőkhöz helyezték (ahol nem kezeltették súlyos gerincferdülését, fűzőbe kényszerült, viszont az „apuka” megerősöskolta). A két középső fiú egymástól távoli gyermekotthonban lakott, a magasabbik dadogós lett, az alacsonyabbiknak viszont túl gyorsan nőtt a lába, az intézetben nem kapott elég hamar megfelelő méretű másik cipőt, így a lába kisebesedett, deformálódott. A legkisebbik, egy kislány állami gondozásba háromévesen, vesebeteg, ágybavizelő lett. Irénke mindegyiküket látogatta, és például amint észrevette, mi a baj, a lábával küszködő fiának maga vette meg a cipőt.

Közben az IKV-nál háztakarítóként helyezkedett el, így felújítási pályázattal elnyerte egy 26 m²-es szoba-konyhás lakás bérleti jogát, és azonnal kiharcolta először a nagylányát az állami gondozásból, majd a három kicsit is. Ha viszont a legnagyobbik fiát is hazaviszi, a szobából ki kellett volna tenni a kályhát, hogy elférjen az ő ágya is. Pedig Irénke a két kisebbik fiúnak és a nagylányának meg magának igen helytakarékosan egy-egy szétnyitható rekamiét

son. A tendencia erősödése várható. A cigányok és szegények egyre nagyobb részét szorítja ki a város falura vagy vadtelepekre, és e szegény és cigány családokban a gyerekszám nő. Ugyanakkor a falvakban – és főleg a szegény falvakban – minden oktatási, egészségügyi és személyes szolgáltatás rosszabb minőségű és nehezebben elérhető, mint a városokban. A politikai cselekvésre vonatkozó következtetések – hogy nagyobb erőfeszítésekre van szükség a települési lejtő romlásának megakadályozására, majd a tendencia megfordítására – könnyen beláthatók.”

EMBERI LÉPTÉK, AVAGY

A LEGSÜRGŐSEBB JAVASLATOK

A Gyerekesélyek Magyarországon helyzetet lefedő, az országról láttelepet nyújtó adatrengetegében maguk a szerzők sem engedik elveszni az olvasót.

A következtetések szintje: közérthető, egyértelmű mondatokban fogalmazza meg, na nem a kiutat, hiszen azt folyamatosan keressük, hanem a legsürgősebb teendőket. Érdemes szó szerint idéznünk:

„Az eddigiekben ismertettet, valamint e kötet néhány új folyamatot monitorozó tanulmányából* számos következtetés vonható le a hosszabb és rövidebb távon szükséges lépésekről. Itt csak néhány

* Lásd „Az »Út a munkához« program hatásvizsgálatának eredményei” és „A 2009. január 1-jétől bevezetett óvodáztatási támogatás hatásvizsgálata” című tanulmányokban megfogalmazott első tanulságokat.

olyan javaslatot említünk meg, amelyek szinte azonnali kormányzati cselekvést igényelnének azért, hogy a már létező rossz folyamatok – társadalmi és területi leszakadás, szegregálás, gettósodás, gyerekek végzetes kirekesztése esélyt javító intézményekből, társadalmi feszültségek rohamos éleződése – ne romoljanak tovább. Ezek közül is azokat az intézkedéseket emeljük ki, amelyekre a szűkös magyar mozgástér mellett is látunk lehetőséget, mert – az első, közfoglalkoztatásra vonatkozó javaslat kivételével – induláskor nem igényelnek többet néhány milliárd forintnál. A folyamatok megfordításához ennél sokkal több forrás, a kormányzat és a polgárok erősebb közös akarata kell. A következtetések szorosan kapcsolódnak a kötet tanulmányaihoz, a kutatók és civil szervezetek által gyűjtött és közölt tereptaszlatokhoz.

1. *A szülők munkanélküliségének és tartós munkanélküliségének csökkentése.* A közcélú foglalkoztatás mellett/helyett nagy léptékű közmunkaprogramokra lenne szükség a rossz helyzetű térségekben. Megfontolandó, hogy a közcélú munkák elosztásánál valamilyen előnyt kapjanak a többgyerekes családok, és hogy az ő esetükben legyen lehetőség (legalább felváltva) két rátos foglalkoztatására. E mellett a jelenleginél sokkal több erőfeszítést kellene tenni a szociális gazdaság szerepének növelésére.

szerzett be, egészségügyi problémája miatt a legkisebbik gyerekek azonban külön ágyat kellett biztosítani.

Ekkor – augusztusban – írt a NOE-ba, segítséget kért, hogy segélyt kaphasson az önkormányzattól és megkaphassa a családi pótlékot. Ugyanis szeptemberben iskolába kellett indítania a négy gyereket, akiket mindenféle ruha és iskolai felszerelés nélkül engedtek el, és még a családi pótlék átjelentését sem intézték el, ugyanakkor a helyi (még nem önkormányzat) tanács elutasította a rendszeres és rendkívüli nevelési segély iránti kérelmét, arra hivatkozva, hogy nem tesz meg mindent a gyerekei eltartása érdekében, minthogy nem kért bírói úton tartásdíjat az apától. Irénke a NOE-ba küldött levelében leírta, hogy a volt férje egy szál pendelyben dobta ki őket az utcára, nincs meg a válási ítéletének a sorszama, így nem tudott gyermektartásdíj iránti pert sem indítani a gyerekek apja ellen.

Ekkor a NOE egyik ügyvéd tagja elment az anyakönyvi hivatalba, megtudta a bontóperi végzés sorszámát, meg lehetett indítani a gyermektartásdíj iránti pert, aminek iktatószámával már – egy másik NOE-tag összeköttetései segítségével – a következő évre is megállapították a rendszeres nevelési segélyt. Sikerült elérni, hogy a családi pótlékot is gyorsan Irénke kezéhez kézbesítsék. A NOE egy harmadik tagja tájékoztatta Irénkét, hogy csak alsóneműt, zoknit vegyen a gyerekeknek, mert minden mást jótékonysági szervezettől fognak kapni (megfelelő méretű gyermekruhákat, cipőket, iskolatáskákat, ágyneműt, törülközőt, edényt stb.-t). Egy NOE-s karácsonyi adományból Irénke még a lakás-felújítási költségek miatt zálogba csapott varrógépét is visszakapta. NOE-tag volt az is, aki biztatta, hogy adjon be minőségi lakáscsere iránti kérelmet, majd a pár év múlva így kapott lakóte-

lepi két és fél szobás lakását hamarosan elcserélte egy vidéki házra. (...)

És újabb levél jött Irénkétől: az udvara jó nagy, úgyhogy pár NOE-tag családnak nyárra ingyenesen sátorhelyet, a házában konyha- és fürdőszoba-használatot biztosít.

Igen nagy jelentőségűnek minősíthetjük tehát a NOE szocializációs szerepét. Nemcsak arról van szó, hogy a csak a NOE-től megkapható, korrek komplex tájékoztatás sokszor megmentheti az adott problémába ütköző, helyben információhiánnyal küszködő családot, és a napi problémákba szinte belefulladás családok fellélegezhetnek, hanem az is fontos, hogy a jellemzően sokéves gyermekgondozási időszak alatt a NOE révén elsajátított, karbantartott szervező-készség, tájékozódni és összefogni tudás, öntudat egyúttal jobb munkaerőpiaci pozíciót is teremt. (...)

Ha pozitív példájuk többeket készített többgyermekes, többgenerációs életmódra, egyúttal növeli e családok, e családmodell elfogadottságát, így a környezet segítőkészségét és kreativitását is, aminek szintén nagy szerepe lehet a lesüllyedés megakadályozásában, az egész település megmaradásában, fejlődésében.

Kiváló példákat mutatnak a NOE Családbarát Önkormányzat díjával kitüntetett települések, amelyek között van, amely az odavonzott nagycsaládokkal nemcsak meg tudta őrizni gyermekintézményeit, de már azok bővítésére is pályázik, a település pedig – mert ez a lakosság lélekszámától függ – pénzügyileg problémamentesen önfenntartóvá, fejlődővé vált.

Részlet a NOE által, a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából 2009 októberében készült tanulmányból. Írta: Morvayné Bajai Zsuzsanna, Cser Károlyné, Dombai Lászlóné dr., Kormos Kata, Kormosné Debreceni Zsuzsa, Pollák András a NOE központi titkársága munkatársainak közreműködésével. In: Gyermekesélyek Magyarországon, pp. 402–403.

2. *A többgyermekes és egyszülős családok szegényedésének fékezése.* A legegyszerűbb és jól célzó módszer ebben az esetben a családi pótlék emelése legalább ezen csoportok körében. E mellett több forrás és figyelem kell a gyerekek legalapvetőbb szükségleteinek kielégítésére. Növekvő elemi probléma a gyerekek rossz táplálkozása. Az éhes és alultáplált gyerekek egy része azonban nincs „szem előtt”, mert tanyákon, külterületen, vadtelepeken élnek. Fontos lenne a megoldás keresése minden szinten.

3. A teljesen ellátatlanok aránya magas, a segélyek, illetve a bérek egy részének színvonala méltatlanul alacsony, ami szükségessé teszi a *szociális minimum* bevezetését, még ha kezdetben alacsony szinten is. Ez nemcsak a munka nélküli, hanem a dolgozó szegény családok esetében is létfontosságú. Mint-hogy egy ilyen intézkedés politikai, technikai és jogi előkészületei több évet vesznek igénybe, a munkálatokat meg kellene kezdeni.

4. Érvényt kell szerezni annak a régen megfogalmazott követelésnek, hogy gyermekes családokat ne lehessen kilakoltatni, illetve gyerekes családok ne veszíthessék el lakásban lakhatási lehetőségüket. Ehhez a Krízisalapon belül vagy felül további eszközökre és forrásokra van szükség. Hasonlóan fontos – és hasonló eszközöket igényel – a közműkikapcsolás megakadályozása a gyerekes családok körében.”

ADATOK MÖGÖTT: AZ ÉLET

A „Legyen jobb a gyermekeknek” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentése mélyinterjúkra is hivatkozik, idéz belőlük, az interjú-részleteket feldolgozva-csoportosítva adja közre, és a kötetnek ez az élet közvetlenségét kínáló szintje teszi igazán átélhetővé az olvasó számára az adatok mögötti valóságot, amelynek mi magunk is részei vagyunk.

Hiszen a könyv olvastán a legkínzóbb kérdés: én magam mit tehetnék?

És ahol a konkrét, valóságos életet látjuk, ott mindig belekapaszkodhat valamibe a segítő és jobbítást kereső értelem, tapasztalat, a javító ösztön.

Az egyik mélyinterjúban panaszolja fel az iskolai

eredményeire visszatekintő (cigány származású) interjúalany: *Neķi senķi nem mondta, hogy a vonalra kell írni...* Ilyenszerű

dolgok kiváltotta megdöbbenéseinkkel

kezdődik, kezdődhet a saját felelősségünk, hiszen bárki szólhat a vonalas

írka fölé hajoló gyerekeknek, hogy a

szavakat ezeken az oldalakon a vonalra kell illeszteni. Ferge Zsuzsák

könyve életmozzanatok sokaságában,

az adatok halmaza mellett mindannyiunk számára átélhetően, „javító ösz-

töneinket mozgósító erővel” tárja elénk az

átélhető, érzékelhető valóságot, ezért ez a

könyv sokkal több, mint éves jelentés. „Szintesi-

tett” olvasatának egyik szintjén ez a könyv torkunkat elszorító, értelmünket riasztó, esettanulmányokat összesítő: átélhető valóságkép, amely sokáig él bennünk, hiszen tudjuk hogy szereplői is velünk élnek.

A könyv aktuális adatait egy-két év múlva, újabb jelentésekben újabb adatok váltják fel, ám az itt megragadott életnek – életünknek! – a képeit minél szélesebb körben kellene ismerni. Minél több életet, minél több képet.

Azaz: minél több *értelmezett*, tehát gondolatsorokba állított, önmagán túlmutató, akár tiltást, akár biztatást sugalló, akár elrettentő példát, akár követendő mintát állító életjelenségek sokaságában kellene megtapasztalnunk

azt az életet, amely nem része a mi életünk is, épp csak saját életünkéből ritkán tekintünk ki arra a „nagy egésznek” mondott társadalmi televényre, amely viszont keretbe fog és meghatároz minket is. És e kereten igazítani

csakis úgy lehetséges, ha érvényes ismereteink vannak róla. Ferge Zsuzsák könyve olyan tükör, amelybe nézve mindannyian megtudunk valamit: magunkról, egymásról – és józanabban nézünk a jövőbe.

(Összeállította: sz. i.)

...gyermekes családokat ne lehessen kilakoltatni...

Fordulópon

47

23

FALAK KÖZÖTT

Ma Magyarországon egy cigány ember a cigánysága miatt eleve hátrányos helyzetűnek számít, eleve hátrányból indul másokhoz képest. Az elkészített kilenc személyes mélyinterjú egyediségében mutatja meg a cigánysággal szembeni társadalmi és állami diszkriminációt.

Interjúalanyainkat olyan ügyfeleink közül választottuk ki, és kértük meg, hogy beszélgessenek velünk az életükről, akik esetében a korábbi együttműködés során már felmerült a hátrányos megkülönböztetés problémája. Ügyfeleink közül két férfival és hét nővel készítettünk interjút. Életkorukat tekintve középkorúak: ketten az ötvenes években, hárman a hatvanas években és négyen a hetvenes években születtek. Átlagéletkoruk 44 év. Iskolai végzettségük tekintetében négy fő 8 osztályt végzett, míg öt fő szakközépiskolában, vagy a későbbiek folyamán támogatott képzésben szerzett valamilyen szakmát.

Négy interjúalanyunk egyedülálló anyaként neveli gyermekeit, van, aki kettőt, van, aki hét kiskorút is nevel. Egy interjúalanyunk gyermekei már nagykorúak, de együtt él velük és unokáival, mivel másképp lakhatásukat nem tudják megoldani. Egy válaszadó anyaotthonban egyedül neveli gyermekeit, egy pedig egyedülálló hajléktalan. Családi állapotukat tekintve öten elváltak, vagy korábban élettársi kapcsolatot szakítottak meg. Hárman házasságban élnek, egy fő nőtlen. Hárman éltek hosszabb-rövidebb ideig gyermekvédelmi gondoskodásban.

Öt válaszadó életében volt jelentős körülmény, hogy cigánysorról, vidéki faluból vagy kisvárosból felköltözött Budapestre a könnyebb boldogulás érdekében. Ők beszámoltak arról, hogy abban a környezetben, ahol felnőttek, annyira nem volt lehetőség, illetve annyira erős volt a cigányokkal szembeni ellenszenv és megkülönböztetés, hogy nem bírták tovább, nem tudtak boldogulni. Ebbe azonban nem akartak beletörődni. A kitörés lehetőségében bízva Budapestre jöttek családjukkal; abba a nagyvárosba, amely lehetőségeket (valójában azok illúzióját) ígérhette számukra. Később azonban rádöbbsentek, hogy a főváros is változik, az interjúkban kimondják: mára már Budapest sem olyan, mint tíz évvel ezelőtt, a cigányokkal kapcsolatos előítélet itt is fokozódott, most már itt sem éreznek esélyt arra, hogy boldogulhassanak. Többen készülnek arra, hogy külföldön próbáljanak szerencsét.

A 2009-ben készült tanulmány a Magyarországi Roma Parlament munkatársainak gyűjtésén alapul; az összeállítás dr. Nemes Iringó, dr. Páncsél Márta és Weber Andrea munkája. In: Gyermekesélyek Magyarországon, pp. 346–355.

Egyik ügyfelünk nem csak képletesen menekült a nagyvárosba: élettársát, csapot-papot otthagya, három gyermekét felkarolva menekült Budapestre a fizikai erőszak elől úgy, hogy nem tudta, hova megy. A bántalmazás ténye egy másik esetben is felbukkant, az interjúk során két asszony számolt be arról, hogy férjeik fizikai erőszakot alkalmaztak rajtuk és gyermekeiken.

Az interjúk készítésének időpontjában öt személynek nincs munkahelye, négyen dolgoznak ugyan, de közülük csak kettő van hivatalosan bejelentve. A négy munkavállalóból három fizikai munkát végez (takarítás, konyhai kisegítés, mosogatás), egy pedig szociális ápolóként dolgozik.

Az interjúkból kiderül, hogy a mindennapi élet bizonytalanságát nem csupán a munkahely és a stabil fizetés hiánya okozza, hanem számos egyéb összetevő is. Például a feketemunka bizonytalansága, ami nemcsak azért veszélyes, mert a munkaadó az egyik pillanatról a másikra és következmények nélkül felmondhat, hanem azért is, mert nem nyugdíj jogosultság-szerző idő. Egyik ügyfelünk beszámol arról, hogy két évvel ezelőttig folyamatosan dolgozott az építőiparban, bejelentve azonban élete során összességében három-négy évet volt. Már most tisztában van azal, hogy a nyugdíjazás időpontjára nem lesz figyelembe vehető munkaviszonya, nem beszélve arról, hogy állapota a fizikai munka miatt jelentősen leromlik, azaz munkát sem tud majd végezni.

„Hosszú távon három-négy munkahelyem volt, csak az volt a baj mindenütt, hogy... feketén! Tehát ha most nyugdíjba megyek... nekem nincs bejelentett munkahelyem, van összesen vagy három-négy évem... Vagy öt maximum! Mert mindenütt feketén dolgoztunk! Mi, a vasbetonszerelők kb. 40–45 éves korunkra már túl vagyunk egy gerincsérven, a lábunk tönkremegy, a karjaink is, ízületesek leszünk, a vasporra allergiásak leszünk.”

AZ INFORMÁCIÓK HIÁNYA

Az információ alapvető tőke, nélküle nem lehet előbbre jutni. Az interjúalanyok beszámolóit arról szólnak, hogy megfelelő információ hiányában nem tudtak tovább tanulni, vagy rossz minőségű oktatásban részesültek. Az egyik interjúalany az állami gondozás kritikájaként megfogalmazza azt, hogy alapvető készségeket nem tudott elsajátítani, ami hátráltatta később az előrejutásban. Megfelelő iskola híján pedig nincs megfelelő munkahely sem.

„Elsőben megbuktam, és akkor egy csomó gyereket kiszortíroztak egy kisegítő iskolába. Azért buktam meg, mert a kutya nem mondta, hogy a vonalra írjak. Ez évek múlva hátrány volt, és ezt a szüleim nem tudták. Ugyanis az nem 8 általánost jelentett, hanem hatot. Volt utána kínládásom, hogy elvégezzem a nyolcat, mert amikor én ráeszméltem, hogy az kellene, már túlkoros voltam. Eladó, fodrász vagy felszolgáló szerettem volna lenni, próbáltam én magamtól. És akkor le is tettem erről.”

„Én nem tudtam bizonyos törvényeket, szabályokat. Sokkal jobban felvetek volna középiskolába vagy munkahelyre, csak nem tudtam elég információt, mert senki nem mondta el nekem. Ha informáltabb lettem volna, akkor nem itt ülnék.”

„Egy állami gondozott nagyon sok mindent nem tud elsajátítani, amit csak családi körben felnőve lehet. Például azt, hogy mi a szeretet. Egy nevelőszülőnél sem. Vannak olyan dolgok, amiket csak a családon belül tud megtapasztalni. Nemcsak a családi státusz, hanem az ebből jövő tudás, például hogy mit melyik hivatalban tud elintézni, mert látja, hogy apuci-anyuci hogyan intézi. Az intézetben erről nem is tudunk, mert elintézik helyettünk.”

„Év végén kiderült, hogy elveszett a továbbtanulási lapom. Anyám meg azt mondta, hogy menjek dolgozni, és kész. Nem is tudták, hogy mi az a ballagás vagy pályaválasztás. Ezért nem tudtam tovább tanulni.”

„Aztán ez jött tovább... minekünk nem volt lehetőségünk arra, hogy tanuljunk, mert nem voltunk tájékozottak, hogy lehet menni.”

„VAGYOK, AKI NEM VAGYOK”!

Magyarországon a cigány kisebbség az egyetlen, melynek rasszjegyei vannak. A többség ránézésre meg tudja állapítani, hogy valaki cigány-e, vagy sem. Hiábavaló tehát a szabad identitásválasztás, mert a többség megkérdezés nélkül ítélkezik valakinek a cigányságáról és társítja hozzá a többségi társadalom által kialakított sztereotípiákat, rosszabb esetben előítéletet.

„A magyarok csak azt látják, ami külsőleg látszik, nem ismernek, hogy ki vagyok, mi vagyok.”

„Rajtam senki soha nem látta, hogy mi van belül.”

Az interjúalanyok több mint felének tipikus cigány neve van (pl. Lakatos). A név azonnal megnehezíti az érvényesülést minden olyan helyzetben, amelyben elhangzik, például egy állásinterjú telefonos egyeztetésekor. Az irodánkban nap mint nap tapasztaljuk, hogy a munkaadó telefonon keresztül meghallja az álláskereső nevét, és következtetve roma származására nem ad személyes lehetőséget, általában azt mondja, betelt az állás. Erről teszteléssel szoktunk meggyőződni.

A név mellett legfontosabbak a külső rasszjegyek, ami miatt minden esetben tagadhatatlan egy cigány ember származása. Az életútinterjúk során két ügyfelünk ítélte úgy, hogy rajtuk nem láthatóak rasszjegyek. Ők azok, akik „szerencsésnek” mondják magukat, hiszen sok esetben nem kell szembenézniük a hátrányos megkülönböztetéssel.

„Ez nagyon érdekes helyzet, mert nekem se régen, se most nincsen ebből hátrányom. Azt hozzá kell fűzni, hogy fehér bőrű vagyok, mert lehet, hogy ha barna bőrű lennék, nem így lenne.”

„Jól be tudtam illeszkedni, mert nekem világos volt a bőröm, és a hajam se olyan fekete, eléggé el tudtam köztük vegyülni, viszont őt [cigány fiú] mindig cikizték. (...)

A barátnőm meg mert velem jelenni bárhol, de ha sötétebb bőrű lettem volna, akkor biztos nem.”

A mélyinterjúkból kigyűjtöttük azokat a cigánysággal kapcsolatos sztereotíp és előítéllettel teli felkiáltásokat, vélekedéseket, melyeket interjúalanyaink említettek. Az alábbi felsorolás szemlélteti, milyen verbális reakciókat hall nap mint nap egy cigány ember, akkor is, ha nem akar és nem tud azzal azonosulni, és hallani sem szeretné.

„Mindegyiket fejbe kéne lőni.”

„Bemennek a boltba, és klopdosnak mindent.”

„Rosszak, büdösek, lopnak, börtöntöltelék, gyilkosok!”

„Köcsög cigányok, már megint itt vannak a munkahelyen!”

„Nem dolgoznak, otthon maradnak!”

„Szemét cigány!”

„A cigányok szipuznak.”

„Buták, bénák, rohadékok, nem informáltak.”

„Te büdös cigány!”

„Foltosak, koszosak, szegények.”

„Büdös cigányok, már megint veletek van a probléma!”

„Kosz és putri.”

„Csövesek.”

A cigányságot interjúalanyaink közül is többen a szegénységgel – lévén, benne élnek – azonosítják.

„Vannak olyan emberek, akik nem szeretik a másikat, mert cigány, mert mi nem úgy élünk, mert nekünk vizes, dohos a lakásunk, és hiába mosok, takarítok, érződik rajtunk.

De azt hiszem, hogy majd később fogja megérteni [a gyerek], még beszélni is nehéz róla.”

„Nem azok – a cigányok – voltak a barátaim... nem azt mondom, hogy nem játszottam velük gyerekkoromban, de én teljesen másabb vagyok, úgy érzem... mert én nem éltem olyan életet, mint anyukám, akik kint laktak a cigánytelepen, én már nem.”

A társadalom által kialakított sztereotípiák felsorakoztatása után talán érthető, ha valaki nem akar közösséget vállalni olyan emberrel, akiről ilyen módon és ennyire negatívan vélekedik a többségi társadalom. Nemcsak mindennapi munkánk során, de interjúinkban is érzékeltük, hogy éppen ezért probléma interjúalanyainknak, illetve általában egy cigány embernek felvállalnia cigányságát, és megélni annak szépségeit. A legtöbben ezt nem képesek megtenni.

„Az élet megtanított arra, hogy sokszor szégyellem a származásom, vagy a helyzetben megtagadom, akár romák előtt is, mert olyan visszajelzéseket kapok. Sajnos erre nem lehetek büszke.”

Mivel a cigánysághoz a társadalom erős negatív sztereotípiákat társít, kialakul sajnos a cigány emberben is annak a hite, hogy a cigányság ténye semmiféle pozitív értéket nem hordoz. Ilyen módon a rasszjegyeket mutató ember identitása bizonytalanra válik: tagadni akarja cigányságát, hiszen nem akar azonosulni a negatív képekkel.

Letagadni származását azonban nem tudja, s ez meghasonlottsághoz vezethet. A cigány identitás kialakítása nehézséget és küzdelmet jelent.

Mit is jelent cigánynak lenni? Milyen is egy cigány ember valójában? – teszi fel a kérdést magának az ember, s olyan és ahhoz hasonló választ adhat rá, mint egyik interjúalanyunk: „Nem attól cigány a cigány, mert barna a bőre, hanem mert úgy viselkedik...” Az idézett mondatot egy olyan hölgy említette, akin látszik roma származása.

A mondat kellően érzékelteti, hogy a nyilatkozó a saját csoportját mennyire negatívan minősíti. Fejében a cigány ember az, aki „úgy viselkedik”. Emiatt nem képes elfogadni azt, hogy ő cigánynak született, hiszen ő nem „cigány módjára” viselkedik. Számára különösen nehéz és nagy feladat, hogy el tudja fogadni cigány származását, ami látszik rajta, és hogy ezt az elfogadást közvetítse mikrokozmoszában. Jelenleg még identitásának kialakításával küzd.

„Akkor is cigány maradok, sajnos! De én nem tehetek róla, ennek születtem! Sajnos ennek születtem, majd én elfogadom. De én nem erőszakolom azt, hogy márpedig engem fogadjanak el. Én ezt nem akarom, csak engedjenek, hadd éljek úgy, ahogy a többi. Hogy nekem is hadd legyen, a gyerekeimnek is hadd legyen, meg a másikkal is hadd legyen.”

Kiemeltük interjúinkból azokat a megnyilvánulásokat, amelyek utalnak arra, hogy az ügyfeleink hogyan vállalnak, vagy nem vállalnak közösséget a cigánysággal. Kilenc interjúalanyunk közül három nem akar, vagy nem tud közösséget vállalni a cigánysággal. Az egyikük csak azért nem tagadja meg cigányságát, mert láthatóak rajta a rasszjegyek.

„Múltkor kérdezte egy nő az anyaothonban, hogy miért mondom azt a fiának, hogy ő cigány? Hát azért, hogy tudja a gyerekem, hogy honnan jött! Ne később kapja meg majd, hanem már most tudja”

Alapvetően minden nyilatkozó ügyfelünkre elmondható, hogy ki akar törni abból a nyomorból, illetve előítéletes közegből, amivel a cigányságot azonosítja ő, illetve a társadalom.

Két interjúban említik, hogy kialakult bennük egy „se itt, se ott” állapot, senkivel nem tudnak közösséget vállalni. Ha tehát korábban esetleg már sikerült is elfogadnia az egyénnek magában azt, hogy cigánynak született, és nem minden cigányra igazak a többség által alkotott negatív sztereotí-

piák, akkor a cigány identitás kialakításának egy következő lépcsőfokát kell megmásznia, ami megköveteli, hogy újabb nehézségekkel küzdjön meg: sem a cigányokkal, sem a nem cigányokkal nem tud közösséget vállalni, mert nincs rá lehetősége. Hiába próbálnak meg alkalmazkodni, integrálódni a cigányok vagy a nem cigányok közé, mert egyik közegben sem fogadják el őket. Ezt jelzik a „két tűz között vagyok” és a „két pad közé esek” kifejezések.

„De hát senki nem tudja megválasztani azt, hogy hova születik. (...) Én nem tehetek róla, ha azok [cigányok] olyanok! Azokhoz is húznom kell, mert én is cigány vagyok.

Azok is a vérem, mert hát nem lehetek más, ezért én két tűz között vagyok! Ez nekem nagyon rossz, meg a gyerekeknek is, mert a cigányokhoz sem, meg a magyarokhoz sem tartozunk.”

„A származásom végett sem a roma társadalom nagy része, sem a nagy társadalom nem fogad el. A roma társadalom sem, mert nem olyan körülmények között nevelkedtem.

A magyar a származásom végett nem fogad el. Két pad közé esek. Ez még jobban nehezíti a helyzetem.”

„Ezt kapjuk, hogy tiszta magyar vagy! A másiktól meg azt, hogy »Menj már, te hülye cigány!«”

A kilenc interjúalany közül összesen hárman említenek a cigánysággal összefüggő pozitív dolgot, például hogy különleges kultúrát vagy büszkeséget jelent a cigányság.

Két interjúban azonban többes szám harmadik személyben nyilatkoznak a cigányság pozitív tulajdonságairól. Az „ő kultúrájuk...”, „ők úgy csinálják” – egyéb hasonló kifejezésmódok mind arról árulkodnak, hogy az illető nem vállal közösséget a cigányokkal, vagyis hiába jelenik meg a pozitív kép, ha nem tud vele azonosulni.

„Összetartás, az utolsóját is odaadja, ezek nagyon erős tartó erőik.”

„Különleges kultúrájuk és nyelvük van. Sok köztük a művés.”

„Hamarabb ad, jobb szívű, családcentrikusabb, mint a magyar.”

„Bennem is megvan az, ami a cigány nőkben általában, ragaszkodó, hűség; ha kell, porig alázza magát egy férfi előtt.”

Senki nem említ olyan pozitívumot, amit kifejezetten a cigánysága miatt élt volna meg. Az interjúkból az derül ki, hogy ha valaki Magyarországon cigánynak születik, az előnnyel nem, hátránnyal és negatív képek hozzákapcsolásával viszont annál inkább jár. Egyetlen válaszadónk mondta azt a mondatot, mely utalhat arra, hogy képes közösséget vállalni a cigányokkal: *„Én nem tagadom, örülök neki [hogy cigány vagyok].”*